

MÜASİR TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

UOT 93/94; 327

DOI: <https://doi.org/10.30546/3006-0346.2025.1.85.051>

LƏMAN MİKAYİLOVA

*Odlar Yurdu Universiteti**Beynəlxalq münasibətlər və
turizm kafedrasının müəllimi**E-mail: lamanmikayilova7@gmail.com*

Giriş

Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın daxil olduğu müasir türk dövlətləri siyasi, iqtisadi və sosial sahədə mürəkkəb problemlərlə üzləşirlər. Bu dövlətlərin ümumi mədəni və tarixi əlaqələri var, lakin onların özünəməxsus milli problemləri də var. İdarəetmə problemləri, iqtisadi sabitlik üçün təbii sərvətlərə güvənmək və şaxələndirmə zərurəti kimi həll ediləməli olan aktual məsələlər var. Bundan əlavə, mədəniyyətin qorunub saxlanması və təhsildə islahatların aparılması getdikcə qloballaşan cəmiyyətdə öz varlığını qoruyub saxlamaq üçün vacibdir. Ərazinin trayektoriyasına güclü qonşularla geosiyasi dinamika və Türk Şurası kimi regional koalisiyaların cəlb olunması da təsir göstərir. Onların davamlı inkişafını və regional birliyini təmin etmək üçün bu çətinlikləri həll etmək vacibdir [8].

Siyasi problemlər

Türk dövlətlərində çoxlu sayda insan haqları müdafiəçisi birləşmək azadlığı ilə bağlı müəyyən mərhələlərdə saxlanılıb və ya həbs edilib. Qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lər), xüsusən də Cənub-şərqdə, İnsan Hüquqları Dərnəyi də daxil olmaqla, polis axtarışlarına məruz qalıb. Saxlanmaların, araşdırmaların və həbslərin sayında artım müşahidə olunur ki, bu da qadınları və müəyyən insan qruplarından olan şəxsləri müdafiə edən təşkilatlara daha çox təzyiq göstərir [1].

Bir sıra türk dövlətlərində idarəetmə problemləri geniş yayılıb. Məsələn, Türkiyədə dövlət institutlarının deqradasiyası və hakimiyyətin konsolidasiyası daha avtoritarlaşan, demokratik prosedurları və hesabatlılığı zəiflədən sistemlə nəticələnmişdir.

Bənzər bir şəkildə, digər türk xalqları da siyasi qeyri-sabitlik və idarəçilikdə qeyri-adekvatlıqlarla üzləşirlər ki, bu da siyasətin effektiv şəkildə həyata keçirilməsini və ictimaiyyətin etibarını qazanmağı çətinləşdirir.

İqtisadiyyatla bağlı problemlər

Bir çox türk dövlətləri öz iqtisadiyyatları üçün əsasən təbii ehtiyatlardan asılıdırlar ki, bu da onları qlobal bazardakı dəyişikliklərə qarşı həssas edir. Məsələn, Qazaxıstan iqtisadiyyatı daha çox neft ixracına əsaslanır və bu da onu dünya bazarında neftin qiymətindəki dəyişikliklərə qarşı həssas edir.

Türk dövlətləri arasında enerji sahəsində ən çox inkişaf etmiş ölkələr isə Azərbaycan və Türkiyədir. Son illərdə Azərbaycan Türkiyənin əsas təbii qaz təchizatçılarından birinə çevrilib [2s.63].

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi səyləri hələ də davam etsə də, infrastrukturun qeyri-kafi olması və xarici bazarlara çıxışın məhdudlaşdırılması kimi maneələrlə qarşılaşırlar. Bundan əlavə, sosial-iqtisadi bərabərsizliklər hələ də mövcuddur. Məsələn, gəlir bölgüsü tez-tez qeyri-bərabər olur ki, bu da inkişaf və həyat standartlarında fərqlərə səbəb olur.

Sosial və mədəni dinamika ilə bağlı problemlər

Mədəni irsin və dillərin qorunması cəmiyyətdə aktual məsələdir. Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) quruma üzv olan ölkələr arasında mədəni tərəfdaşlıqların təşviq edilməsində və ortaq kimlik hissələrinin yaradılmasında mühüm rol oynamışdır [7].

Bununla belə, mədəniyyətin qorunması ilə müasirliyi tarazlaşdırmaq hələ də çətin bir səydir. Bundan əlavə, gənc nəsilləri qlobal miqyasda rəqabətqabiliyyətliliyə hazırlamaq üçün keyfiyyətin və əlçatanlığın artırılması kimi müasir tələblərə cavab vermək üçün bu ölkələrin təhsil sistemləri tez-tez islahatlara ehtiyac duyur [5].

Yekun olaraq qeyd etməliyik ki, "Türk Dövlətlərinin Təşkili: Siyasət, İqtisadiyyat, Mədəni Əməkdaşlıq və 2040-a Baxış" türkdilli dünyada mühüm rol oynayan bir təşkilatın və onun üzv dövlətlərinin siyasi, iqtisadi və mədəni aspektlərini əks etdirən mühüm amildir [3s.232].

Geosiyasətdən gələn təzyiqlər

Türk cümhuriyyətləri Çin və Rusiya kimi daha böyük dövlətlərin təsirinə məruz qalan mürəkkəb

geosiyasi məkanda yerləşir. Çinin Mərkəzi Asiyada artan iqtisadi iştirakı regionun dinamikasını dəyişib. Bunu infrastruktur xərcləri və ticarət səyləri göstərir ki, bu da vaxtaşırı bu bölgədə tarixən böyük təsirə malik olan Rusiya ilə gərginliyə səbəb olur.

TDT ilk dəfə 2009-cu ildə Naxçıvan Sazişi ilə Türk Şurası kimi yaradılmışdır. Təşkilat, mədəni və iqtisadi əməkdaşlığı təşviq etmək və türkdilli ölkələr arasında tarixi və dil əlaqələrini genişləndirmək məqsədi ilə hökumətlərarası qurum kimi yaradılmışdır.

Bununla belə, qrup yavaş-yavaş öz diqqətini türk dövlətlərinin daha böyük strateji hədəflərini əks etdirən siyasi və təhlükəsizlik əməkdaşlığını əhatə etmək üçün genişləndirdi. 2021-ci ildə İstanbul Sammiti zamanı təşkilatın adı rəsmi olaraq Türk Dövlətləri Təşkilatı adlandırıldı. Bu, təşkilatın ilk növbədə mədəni varlıqdan ümumi tarix, dil və mədəniyyətlə birləşdirilən hərtərəfli siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik ittifaqına çevrilməsinin mühüm məqamı idi [4].

“Bir millət, iki dövlət” ideyasını türk dövlətləri arasında daha geniş əməkdaşlıq formasına çevirdiyi üçün İkinci Qarabağ müharibəsi türk birliyi üçün əlamətdar bir məqam oldu. Azərbaycan və Türkiyənin imzaladığı 2021-ci il Şuşa Bəyannaməsi onların hərbi və siyasi əlaqələrini gücləndirdi və iki ölkə arasında artan həmrəyliyi ifadə etdi. Türkiyənin əhəmiyyətli hərbi yardımı ilə mümkün olan müharibədə Azərbaycanın uğurları türk birliyini gücləndirməklə yanaşı, türk dünyasının Rusiya kimi böyük dövlətlər bahasına getdikcə artan geosiyasi üstünlüyünü nümayiş etdirdi [4].

Bundan əlavə, 2021-ci ildə İstanbul Zirvə Toplantısı zamanı “Türk Dünyasına Baxış 2040” təsdiq edilib. Bu sənəd daha bağlı, vahid və güclü türk dünyasını yaratmaq məqsədi daşıyan uzunmüddətli siyasətlərin əsasını qoyub. Bu strateji məqsəd orta q türk əlifbasının yaradılması, enerji və ticarət sahəsində əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi səyləri kimi son tədbirlərdə öz əksini tapıb [4].

Türk dövlətləri arasında regional təhlükəsizlik əməkdaşlığının, iqtisadi inteqrasiyanın və mədəni və dil birliyinin mərhələli şəkildə institusionallaşması Avrasiyada vahid türk təsir dairəsi yaratmaq üçün strateji imkan yaradır və onu qlobal güc dəyişikliyi şəraitində sabitləşdirici qüvvə kimi yerləşdirir.

OTS-in (Türk Dövlətləri Təşkilatı) məqsədi bu

kənar qüvvələrlə mübarizə aparmaq və onların maraqlarını dünya səhnəsində tanımaq üçün birgə işləmək üçün üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığı təkmilləşdirməkdir.

Tarixən Türküstan kimi tanınan Orta Asiyanın böyük güclər üçün mühüm geosiyasi döyüş meydanına çevriləcəyi gözlənilir. Bu, regionun zəngin təbii sərvətləri və Avropa ilə Asiya arasında körpü rolunu oynayan strateji yerləşməsi ilə bağlıdır. Böyük dövlətlər və qlobal qeyri-sabitlik arasında rəqabət getdikcə artır. OTS enerji, ticarət və təhlükəsizlik kimi sahələrdə əməkdaşlığı artırmaqla özünü mühüm regional aktor kimi göstərmək üçün bu fürsətdən istifadə etmişdir [6].

OTS-in böyük güc rəqabətinin, xüsusən də Ukraynadakı müharibənin və Rusiyaya qarşı tətbiq edilən sanksiyaların yaratdığı dəyişən regional dinamika nəticəsində regional əməkdaşlığı genişləndirmək və müstəqilliyini ifadə etmək şansı var.

OTS-nin artan gücünə baxmayaraq, hələ də aradan qaldırılmalı olan böyük maneələr var. Rusiya Sovet İttifaqının tərkibində olan türk respublikalarına əhəmiyyətli təsir göstərməkdə davam edir və təşkilatın tərəqqisi indiki geosiyasi vəziyyətlə, xüsusən də Ukraynadakı müharibə ilə sıx bağlıdır. OTS-in strateji cəlbediciliyi Rusiyanın artan iştirakı ilə zəiflədilər bilər. Eyni zamanda, Çinin “Bir kəmərlər və yol” təşəbbüsü Pekinin Mərkəzi Asiyada iqtisadi təsirini artıraraq, regionun iqtisadi və siyasi vəziyyətini daha da mürəkkəbləşdirib [4].

Bu kənar çağırışların öhdəsindən gəlmək üçün OTS heç bir böyük gücdən çox asılı olmayaraq strateji müstəqilliyini qoruyub saxlamalıdır. Əksinə, o, öz daxili birliyini, siyasi, iqtisadi və hərbi əməkdaşlığı möhkəmləndirməyə diqqət yetirməlidir. Bundan əlavə, təşkilatın uzunmüddətli mövcudluğu, xüsusən də Türkiyədən olan davamlı liderlikdən və üzv ölkələrin bəzi üzv dövlətlərdəki siyasi qeyri-sabitlik kimi daxili problemlərə baxmayaraq, öz xarici siyasətlərini koordinasiya etmək qabiliyyətindən asılı olacaq [4].

Nəticə

Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanı mədəni və tarixi əlaqələrin uzun tarixi olmasına baxmayaraq, onların müxtəlif siyasi sistemləri, iqtisadi inkişaf dərəcələri və milli gündəmləri birlikdə işləmək üçün həm çətinliklər, həm də imkanlar yaradır.

Bir çox türk respublikaları müasirlik ilə açıqlıq, hesabatlılıq və demokratik dəyərlərə ehtiyac arasında tarazlıq tapmağa çalışdıqları üçün idarəçilik əsas narahatlıq doğurmaqda davam edir. Sabitliyi və ictimai etimadı təmin etmək üçün siyasi institutları gücləndirmək, korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmaq və inklüziv siyasətləri təşviq etmək vacibdir. İqtisadiyyata gəldikdə, neft və qaz kimi təbii ehtiyatlara həddən artıq güvənmək risklidir ki, bu da müxtəliflik və innovasiyalara ehtiyacı vurğulayır. Uzunmüddətli davamlılığa nail olmaq üçün qeyri-resurs sənayelərinin genişləndirilməsi, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və sərvət bərabərsizliyinin aradan qaldırılması üçün səylər göstərmək vacibdir.

Digər ümumi məsələ mədəniyyətin qorunmasıdır. Türk dünyası öz dillərini, adət-ənənələrini və irsini qoruyarkən qloballaşmaya uyğunlaşmağın birgə çətinliyi ilə üz-üzədir. Bölgədəki təhsil sistemlərində islahatlar aparılmalıdır ki, gələcək nəsillər qlobal miqyasda rəqabət aparmaq üçün lazım olan bacarıqları inkişaf etdirə bilsinlər, eyni zamanda mədəni kimliklərini gücləndirsinlər. Çoxmillətli ölkələrdə sosial həmrəylik azlıqların hüquqlarına hörmət edilməsini və hər kəsin daxil olmasını təmin etmək üçün diqqət tələb edir [9].

Türk respublikalarının Rusiya və Çin kimi böyük dövlətlərin kəsişməsində yerləşməsi onlara unikal geosiyasi mövqe verir. Bu geosiyasi yerləşmə həm imkanlar, həm də zəif tərəflər təqdim edir, çünki kiçik dövlətlər öz suverenliyini təsdiqləyərək və maraqlarını güdərək ətrafdakı güclərlə mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələri idarə etməlidirlər. Türk Dövlətləri Təşkilatı birliyin təşviqi və ümumi problemlərin həlli üçün mühüm məkana çevrilib. OTS iqtisadi inqerasiyanı, mədəni mübadiləni və strateji əməkdaşlığı gücləndirməklə üzv ölkələrin kollektiv gücünü artırmaq potensialına malikdir [10].

Gələcəkdə türk dövlətləri milli islahatları regional əməkdaşlıqla birləşdirən hərtərəfli strategiya qəbul etməlidirlər. Güclü və zəngin cəmiyyətlər yaratmaq üçün idarəetməyə, iqtisadi müxtəlifliyə, mədəniyyətin qorunmasına və təhsilə sərmayə qoymaq lazımdır. Bundan əlavə, OTS kimi çərçivələr regional birliyi gücləndirə bilər ki, bu da onların dünyada daha yüksək səsə malik olmasına və beynəlxalq münasibətlərdə daha mühüm rol oynamasına kömək edə bilər.

Türk dövlətləri bu problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün birlikdə çalışsalar, nəinki öz irəliləyişlə-

rini təmin etmək, həm də dünya sülhü, sabitlik və rifahına müsbət töhfə verən daha güclü və vahid türk məkanı yaratmaq şansı əldə edəcəklər. İrəli getmək üçün biz ümumi dəyərlərə, qarşılıqlı hörmətə və kollektiv tərəqqi vizyonuna sadıq olmalıyıq. Bu, türk dünyası irsinin müasir dövrdə də inkişafını təmin edəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Bertelsmann Stiftung. *BTI 2024 Turkey Country Report. Bertelsmann Stiftung's Transformation Index. [Online] 2025. https://bti-project.org/en/reports/country-report/TUR?utm_.*
2. Baghirov, O. *The Organization of Turkic States' economic potential and cooperation prospects among its members. Journal of Turkic Studies, 2023, pp. 53-73.*
3. Jumayev, H. *Organization of Turkic States: Politics, Economics, Cultural Collaborations and 2040 Vision. Edited by Yılmaz Ulvi Uzun and Hakan Kaya. Nobel, 2023. Nobel, 2023, pp. 223-232.*
4. Yılmaz, A. *A Strategic Opportunity for the Organization of Turkic States Amid Great Power Competition. [Online] 2024. https://thediplomat.com/2024/10/a-strategic-opportunity-for-the-organization-of-turkic-states-amid-great-power-competition/?utm_.*
5. Ozturkmenoglu, O., & Alpkocak, A. (2012). *Comparison of different lemmatization approaches for information retrieval on Turkish text collection. 2012 International Symposium on Innovations in Intelligent Systems and Applications. IEEE.*
6. Nguyen, N., & Seliya, N. (2024). *Emotion sentiment analysis in Turkish music. 2024 IEEE International Conference on Information Reuse and Integration for Data Science (IRI). IEEE.*
7. Golech, S. B., Karacan, S. B., Sönmez, E. B., & Ayrıl, H. (2022). *A complete human verified Turkish caption dataset for MS COCO and performance evaluation with well-known image caption models trained against it. 2022 International Conference on Electrical, Computer, Communications and Mechatronics Engineering (ICECCME). IEEE.*
8. Tocoglu, M. A., & Alpkocak, A. (2014). *Emotion extraction from Turkish text. 2014 European Network Intelligence Conference. IEEE.*
9. Koksall, H. A., & Ozdemir, A. (2014). *RCAM model for Turkish national power transmission system: SF6 circuit breakers, transmission lines, trans-*

former centers and protection relays. 2014 International Conference on Probabilistic Methods Applied to Power Systems (PMAPS).

10. Kayahan, D., & Güngör, T. (2019). A hybrid translation system from Turkish spoken language to Turkish sign language. 2019 IEEE International Symposium on Innovations in Intelligent Systems and Applications (INISTA). IEEE.

LAMAN MIKAYILOVA

Odlar Yurdu University

Lecturer of the Department of International Relations and Tourism

E-mail: lamanmikayilova7@gmail.com

CURRENT PROBLEMS OF MODERN TURKIC STATES ABSTRACT

Modern Turkic states (Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan, etc.) are grappling with many of the political, economic and social challenges of the 21st century. While some have developed while supporting democratic systems, many remain entangled in a web of authoritarianism driven by corruption and lack of political freedoms. Economically, for states such as Kazakhstan and Azerbaijan, despite being rich in natural resources, questions arise regarding the diversification of the economy - oil and gas, over-reliance on energy exports, and socio-economic inequality. Trade imbalances and inadequate industrialization exacerbate the problems; thus, limiting long-term growth and development.

Especially for small states, preserving and developing Turkic heritage, language and culture in a globalized developing world poses even greater challenges. Education in many of these countries also needs to be more creative and relevant to the world.

On a global scale, geopolitical concerns, especially from neighboring states such as China and Russia, have an impact on the foreign policy and regional alliances of these governments. First, the Turkic Council works to help member states develop bilateral and trilateral relations. However, national interests and goals do not always coincide. The achievement of stability, prosperity, and greater territorial integrity among the modern Turkic republics necessitates joint methods for addressing these challenges.

Keywords: *Governance, economic diversification, cultural preservation, geopolitical pressure, regional cooperation.*

ЛАМАН МИКАЙЛОВА

Университет Оdlар Юрду

Преподаватель кафедры международных отношений и туризма

Эл. почта: lamanmikayilova7@gmail.com

ТЕКУЩИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ РЕЗЮМЕ

Современные тюркские государства сталкиваются со многими политическими, экономическими и социальными проблемами XXI века (Турция, Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан и др.). В то время как некоторые преуспевают, поддерживая демократические системы, многие остаются в сети авторитаризма, движимого коррупцией и отсутствием политических свобод. С экономической точки зрения, для таких стран, как Казахстан и Азербайджан, несмотря на богатство природных ресурсов — нефти и газа — возникают вопросы, связанные с диверсификацией экономики, чрезмерной зависимостью от экспорта энергоносителей и социально-экономическим неравенством. Торговый дисбаланс и недостаточная индустриализация усугубляют проблемы; таким образом, долгосрочный рост и развитие ограничены.

Сохранение и развитие тюркского наследия, языка и культуры в глобализирующемся развивающемся мире представляет собой особенно сложную задачу для малых государств. Образование во многих из этих стран также должно стать более креативным и актуальным для мира.

В глобальном масштабе геополитические проблемы, особенно со стороны соседних государств, таких как Китай и Россия, оказывают влияние на внешнюю политику и региональные альянсы этих правительств. Во-первых, Тюркский совет помогает странам-членам развивать двусторонние и трехсторонние отношения. Однако национальные интересы и цели не всегда совпадают. Достижение стабильности, процветания и большей территориальной целостности среди современных тюркских республик обуславливает необходимость совместных

методов решения этих проблем.

Ключевые слова: *Управление, экономическая диверсификация, сохранение культурного наследия, геополитическое давление, региональное сотрудничество.*

XÜLASƏ

Müasir türk dövlətləri 21-ci əsrin bir çox siyasi, iqtisadi və sosial problemləri ilə (Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və s.) məşğul olmaqdadır. Bəziləri demokratik sistemləri dəstəkləməklə bərabər inkişaf etsə də, bir çoxları korrupsiya və siyasi azadlıqların olmaması ilə idarə olunan avtoritarizm şəbəkəsində asılı qalırlar. İqtisadi baxımdan Qazaxıstan və Azərbaycan kimi dövlətlər üçün təbii sərvətlərlə zəngin olmasına baxmayaraq, neft və qaz - iqtisadiyyatın diversifikasiyası, enerji ixracına həddən artıq asılılıq və sosial-iqtisadi bərabərsizliklə bağlı suallar meydana çıxır. Ticarət balansının pozulması və qeyri-adekvat sənayeləşmə problemləri daha da ağırlaşdırır; beləliklə, uzunmüddətli böyümə və inkişafa məhdudiyətlər qoyulur.

Xüsusilə kiçik dövlətlər üçün qloballaşan inkişaf dünyasında türk irsinin, dilinin və mədəniyyətinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi daha çox çətinliklər yaradır. Bu ölkələrin bir çoxunda təhsil də dünya ilə daha yaradıcı və aktual olmalıdır.

Qlobal miqyasda, geosiyasi narahatlıqlar, xüsusən də Çin və Rusiya kimi qonşu dövlətlərin bu hökumətlərin xarici siyasətinə və regional ittifaqlarına təsiri var. Birincisi, Türk Şurası üzv ölkələrə ikitərəfli və üçtərəfli münasibətləri inkişaf etdirməkdə kömək etmək üçün çalışır. Buna baxmayaraq, milli maraqlar və məqsədlər heç də həmişə üst-üstə düşmür. Müasir türk cümhuriyyətləri arasında sabitliyə, firavanlığa və ərazinin daha çox özünəməxsusluğuna nail olunması bu problemlərin həllində birgə metodlara ehtiyacın yaranması ilə nəticələnir.

Açar sözlər: *İdarəetmə, iqtisadi diversifikasiya, mədəni qoruma, geosiyasi təzyiq, regional əməkdaşlıq.*